

ગુજરાતીના ચાહકોનું દ્વિમાસિક

કિશોર રાવળ

જાન્યુઆરી ૨૦૦૨

૧૫

1

	<p>ગંગાજળિયાના આરે કિશોર રાવળ</p>
--	---------------------------------------

તારા ઘરે

શ્રૂવ ભરુ

હું મને લીધા વગર આવું નહીં તારા ઘરે
છો પછી રોકાઉ બસ અડવી ઘડી તારા ઘરે

બારણું, પરસાળ, બારી, ઓટલો, નળિયાં, છજાં
સામટા બોલી પડે છે: 'આવને તારા ઘરે'

હો મારી હાજરીની પણ અપેક્ષા ના મને
કોઈ દાવો, કોઈ હક્ક, લાવું નહીં તારા ઘરે

ક્યાંકથી કાણમાં હવાની જેમ પણ આવી શકું
જોઈ છે ખુલ્લી અમે બારી બધી તારા ઘરે

પ્રાર્થના સહુની અલગા, સહુની જૂદી રીતો હશે
પણ અસર એક જ અમે દીઠી થતી તારા ઘરે

સ્લેટ પરનાં ચિત્ર જેવી હો હવે મારી સ્થિતિ
હું મને ભૂસે અને ચિતરે નહીં તારા ઘરે

કાનજી ડોટ કોમ

કૃષણ દવે

મારો મમરો: એકવીસમી સદી આવી, ભલે આવી. કૃષણભક્તો તેને માટે તૈયાર છે.

વાંસલડી ડોટ કોમ, મોરપીછુ ડોટ કોમ, ડોટ કોમ વૃંદાવન આખું.
કાનજીની વેલસાઈટ એટલી વિશાળ છે કે ક્યાં ક્યાં નામ એમાં રાખું?

ધારોકે મીરાંબાઈ ડોટ કોમ રાખી તો રાધા રિસાય તેનું શું?
વિરહી ગોપીનું ગીત એન્ટર કરીએ ને ક્યાંક ક્યાંક ફ્લોપી લ્લોજાય એનું શું?
પ્રેમની આ ડિઝમાં એવી એવી વાનગી કે કોને છોહું ને કોને ચાખું?

ગીતાજી ડોટ કોમ એટલું ઉકેલવામાં ઊકલી ગઈ પંડિતની જાત.
જાત બળી જાય છતાં ઘ્યાલ ના રહે ને એજ મારો આ પૂનમજની રાત.
તુલસી, કબીર, સૂર, નરસૈયો થઈએ તો ઉકેલે છે કંઈક ઝાંખું ઝાંખું.

એ જ પાસવર્ડ મોકલી શકે છે કે જેના સ્કીન ઉપર નાચે છે એ શ્યામ
એને શું વાયરસ ભૂસી શકવાના જેના ચીર પૂરી આપે ઘનશ્યામ
ઇન્ટરનેટ ઉપર એ થનગનતો આવે હું કોઈ દિવસ વિન્દો ના વાખું.

શિક્ષણ

કૃષ્ણ દવે

(મારો મમરો: ૧૫-૨૦ કિલો ખંધોલે ચડાવી નિશાળે જતાં
બાળકોને જોઉ છું ત્યારે કકળી ઉહુ છું કે આપણે આવતી
કાલની પેઢી પર તેવો બોજ લાદી દીધો છે. તેમનું બાળપણ
છિનવી લીધું! આજે ભણાવવામાં જૂના જૂના અભ્યાસ
ક્રમમાં તલભાર ફરક નથી થયો. આધુનિક લેખકોનું તો કઈ
જ્ઞાન જ ન હોય અને 'જૂના' વડલાઓને તેની જરૂરિયાત પણ
ન દેખાય! એ પાપનું કોઈ પ્રાયાંશુત ખણે?)

આ સધળાં કૂલોને કહી દો યુનિફોર્મમાં આવે
પતંગિયાઓને પણ કહી દો સાથે દફ્ટર લાવે

મન ફાવે ત્યાં માછલીઓને આમ નહિ તરવાનું
સ્વિમિંગપુલના સધળા નિયમોનું પાલન કરવાનું

દરેક કૂપળને કોમ્પ્યુટર ફરજયાત શીખવાનું
લખી જણાવો વાલીઓને તુર્તજ ફી ભરવાનું.

આ જરણાઓને સમજાવો સીધી લીટી દોરે
કોયલને પણ કહી દેવું ના ટહુકે ભર બધોરે

અમયું કેં આ વાદળીઓને એડમિશન દેવાનું?
ડોનેશનમાં આખ્યે આખું ચોમાસું લેવાનું.

એક નહિ પણ મારી ચાલે છે અકાવન સ્કૂલો
આઉટટ થયેલો વડલો મારી કાઢે ભૂલો.

ખોવાયેલાનું ગીત

રૂપા દવે

(મારો મમરો: બાથરૂમમાં ગાનારા વિશે તો સાંભળ્યું હશે. આ એક બાથરૂમ
કવિત્રી છે. પોતાની મોજ માટે લખેલાં કાબ્યોની થપ્પી મારા હાથમાં આવી
અને મન રેલી ઉદ્ઘૂરુંતમારું પણ રેલી ઉદ્દરો એની ખાત્રી છે.)

પ્રાસ્તાવિક: ગ્રામ્ય વાતાવરણમાં શૈશવકાળથી સાથે ઉછેરેલ બે
સુમવયસ્ક વચ્ચે સમયના વહેણે પ્રાંગરતી પ્રીત.. સંજોગવશાત્
'પ્રિયજ્ઞન' પરાયું થઈ જતા પાછળ બાકી રહી ગયેલા 'જણ'ની
વેદનાની વાત એટલે 'ખોવાયેલાનું ગીત'!

શૈશવને બારણો ઉલ્લો'તો એક દિ'
છોકરો અનામ તને યાદ તો હશે
પાંચીકે રમતી ઓલી છોડીના

જોરથી આમળતો કાન
તને યાદ તો હશે,
મને યાદ છે.

ખેતરને શેઢે ઝૂંઝી કાકડીની જ્યાફત
ને ધોરિયે ધૂબાકાનો શોર,
આંબાવાતીના આંધળા પાટા ને
વડવાઈએ મસ્તીને દોર
જૂલો જૂલ્યાની બે'ક નાનકડી વાત
તને યાદ તો હશે,
મને યાદ છે.

શૈશવ સર્વું ને થયું મધમધ જોબન
ખીલ્યાં શમણે નમણાં પારિજીત
છાતીના છૂંધણાનો ટક્કુંચ્ચો મોરલિયો
ને ઘેરાંયાં નેહનો અષાઢ
એ નેહ કેરી હેલીએ ભીજાયાં જે સાથ
તને યાદ તો હશે,
મને યાદ છે.

શ્રાવજણી જરમરતી સાંજે ચાર નજર્યુએ
દીધા કું વણબોલ્યા કોલ,
ધરતી, આકાશ, સીમ, ઝૂલ-ઝૂલ, પાન-પાન
વહેતો થયેલ એક બોલ
બોલમાં ગુંથેલ એક મધમીહું નામ
તને યાદ તો હશે
મને યાદ છે

(અને પછી)

ગામને સીમાડે/પાદર એક ઠમક્યો તો ઢોલ
અને બારસાએ બંધાયા પાન,
સાફણી વેલ કેરા ધૂઘરા શમ્યા
ને થયાં લીલાં શમણા રાનરાન
પછી ઝૂટેલી લાગણીને તીથાં જારણ
અને આંસુએ બાંધેલી પાણ
તને યાદ તો હશે,
મને યાદ છે.

(હવે)

દિવસો વીત્યા ને વળી વરસો વીત્યાં
ને કાળ-પગલીએ ચઢી ગે ધૂળ,
ગામને સીમાડે હજુ વેદનાની વાંસળીએ
છિડાતો વણપ્રીધ્યો સૂર,
સૂરમાં ધૂટાતું એક ખોવાયેલ નામ
તને યાદ તો હશે,

	મને યાદ છે.
	<p>ગોલ્દિ ભરત ભરુ</p> <p>જાડની ઘટા નીચે વિભોર હું ઉલેલો ત્યાં પવનની એક લહર મારા કાનમાં હળવેથી ગુંજવા લાગ્યિ: મારું નામ અનિલ, ખેલ ખેલવો છે? તો આંખ બંધ કર. મેં આંખો મીંચી. એ રમવા માંડયો, મારા ગાલ સાથે, વાળ સાથે, કાન સાથે બસ, રમતો જ રહ્યો. મારા પહેરણને હળવેથી જીચકીને આમ તેમ લહેરાવવા માંડયો. મને બેટી પડ્યો, કોણ જાણે કેટલીયે વાર મને બાથમાં લીધો. મારી આંખ આ નિર્દોષ દિલોજાનીથી ભરાઈ આપી. ફરીથી, પવનની એક લહર આવી, કાનમાં પડ્યો પડ્યો: ફરીથી મારે રમતું છે, પાછો આવશે ને? જરૂર આવજે, આપણે રમીશું અને રમતાં રહીશું આ સનાતન ખેલ ...</p>

	<p>ગ્રાન્થોના પડધા જ્યન્ત મહેતા</p> <p>અર્ધી રાતે, વર્લ્ડ ટ્રેઇડ સેન્ટરના કાટમાળમાં, ખાલી કંપતા હાથે ઉતરી આવેલા આ દૈવી ઓળા!</p> <p>ધર્મગ્રન્થોના સળગતા શબ્દોની રજણતી ચીસોને, ભીજી આંખે ઉપાડી ઈશ્વરને ચરણે ધરવા નોબો ભરીને</p>
---	---

લઈ જશે તો ખરા!

કિંતુ,
આ લૂલા, લંગડા શાઢોની
ધીખતી રાખમાં
ઉત્તર હશે કે
કુવળ મશ્શો?

પોપટલાલ પડોશી

રઈસ ભણિયાર

મગજની સ્લેટ કોરી, એ જ પોપટલાલ પડોશી.
ને દાનત સાવ ખોરી, એ જ પોપટલાલ પડોશી.

સવારે સાત વાગ્યે દ્વાર ઠોકી દૂધ માંગો જે
ગ્રહી કરમાં કટોરી, એ જ પોપટલાલ પડોશી.

મૂકી દે બૂટ ભારેખમ, અચાનક આપણા પગ પર,
કહે ના તો ય સોરી, એ જ પોપટલાલ પડોશી.

ગુલાબજંબુ જો ખવડાવો તો કહેશે એ ઉમળકાથી,
સરસ લાગી કચોરી, એ જ પોપટલાલ પડોશી.

આ પદમાબેનનું હૈયું ન લીધું હોત જો ચોરી,
તો દેત કોણ છોરી, એ જ પોપટલાલ પડોશી.

મને જમવા એ બોલાવે ખરેખર ભાવથી, જ્યારે-
હો મગની દાળ ઓરી, એ જ પોપટલાલ પડોશી

પતંગ પદમા ચગાવે ત્યારે પકડે ફીરકી કિંતુ,
કદિ છોડે ન દોરી, એ જ પોપટલાલ પડોશી

એ મારે ઘેર ગમે ત્યારે જ આવે, જાય...આ ધરને
એ સમજે માર્ગ ધોરી, એ જ પોપટલાલ પડોશી

સદા સંત જેવા ભાવ મુખ પર, પણ જો છંછેડો;
કદી તુર્ત જ ટપોરી, એ જ પોપટલાલ પડોશી.

આ મારી ખોપરીમાંથી પીએ છે લોહી મારું,
હતા પહેલાં અધોરી, એ જ પોપટલાલ પડોશી.

	<p style="color: blue; font-size: 1.5em;">હાઈકુઓ</p> <p style="color: purple; font-size: 1.2em;">રૂપા દવે</p>
	<p>દુષ્ટવ ખેતર કૂડે ચણતી મસ્તી નાચ એક ગિલોલે</p>
	<p>રચના કાંચનમૃગે વિચલિત વૈદેહી થૈ રામાયણ</p>
અનુત્તર પ્રશ્ન રમ્ય વસ્તંતે શેં મુજ સ્વમો ખરે પાનખર થૈ?	<p>વધર્દિંબે પ્રથમ ફોરે થઈ મુજ હથેલી કુમલપત્ર</p>
અભિષા/જળવિષા જડ પલંગે જડ શરીર લઈ ધબકે હૈયું!	<p>વિરોધાભાસ અનરાધારે જવતર કોરાં ને ભીજે ધરતી..</p>

	<p style="color: blue; font-size: 1.5em;">શબરીનાં બોર સૌદર્ય</p> <p style="color: purple; font-size: 1.2em;">ચન્દ્રેશ ઠાકોર</p> <p>આગળ મહેન્દ્ર મેઘાણીને લખેલ 'સ્વમ અને સ્વમદૃષ્ટા' ઉપરનો સંચય જોઈ ચન્દ્રેશ ઠાકોરે એક સૂચન કર્યું. કોઈના</p>
---	--

	<p>વાંચવામાં એક વિષય પર જૂદા જૂદા માણસોએ લખેલ વિચાર કણિકાઓ ભેગી કરીને 'શબ્દરીનાં બોર' મથાળાં નીચે મૂકીએ તો કેમ? મને એ વિચાર ગમ્ની ગયો અને ચન્દ્રેશ ઠાકોરને પહેલો ખોબો ભરી આપવા વિનતિ કરી. આ રહી તેમની પસંદગી મારા પ્રિય વિષય 'સૌદર્ય' પર!</p>
--	---

"સૌદર્યો પી, ઉરાજા ગારો પછી આપ મેળે".

અમે પહાડો મહો ખોલીને પાણી પીતા દેખાતા નથી. અમારી ઉપર પાણી પડ્યું એવું દરી જતું દેખાય છે. તેમ છતાં ચુપ્યાપ અમારી અંદર પાણી સંગ્રહી લેતા હોઈએ છીએ. અંદર પાણીનો બરાબર સંચય થયો એટલે પછી ગમે તેવી શિલાઓનાં દ્વારા તોડીને પણ જરાણ આપોઆપ બહાર ઘસી આવે છે. જાણો અમારું — કઠોર પર્વતોનું — હદ્ય જ ગાવા મંડયું ન હોય ! વિશ્વમાં સૌદર્યની સતત ધારાવર્ખા થઈ રહી છે. તેં જો અંદર એને ઉતારી હશે તો તારું ઉરાજા પછી આપોઆપ ગાવા મંડી પડશે.

એ વખતે જીવનનો આરંભ કરવા માટે આ મંત્ર બસ હતો.

ઉમાશંકર જોશી ("થોરુંક અંગત")
સૌ પ્રથમ કાવ્ય (નખી સરોવર ઉપર શરદ પુર્ણિમા) વિષે

"તું તો સૌદર્ય જંખે છે. જંખવું છોડી બધે ય સૌદર્ય છે એવી શ્રદ્ધા રાખ. એની મેળે બધું યે સુંદર થઈ જશે.

જે સુંદર છે તે સત્ય પણ છે અને શિવ પણ છે. તેથી જ શિવજી સત્યમૂર્તિ પણ છે. એ શિવજી (એટલે એ સૌદર્ય), બધૈ છે — તારામાં, મારામાં, બધામાં — એવી જીવતીજાગતી શ્રદ્ધા, રોમરોમ વસતી શ્રદ્ધા, તારામાં પ્રગટશે ત્યારે બધું સુંદર થઈ જશે".

કનૈયાલાલ મુનશી ("તપસ્થિની")

સૌદર્ય સમાયેલું છે દેખનહારાની કીકીઓમાં જા!

અંગ્રેજ કહેવત

એક એકરાર

કિશોર રાવળ

આજે હું કહેવા માગું છું કે મને અમેરિકા કેટલું ગમે છે અને શા માટે!

આજે પણ, એટલે કે ૧૧ સપ્ટેમ્બર અને તે પછી રચાયેલ આંતકવાઈઓ સામેના યુદ્ધ પછી પણ અહીં દરેક ધર્મના લોકો પોતપોતાના ઈશ્વરને પ્રાર્થી શકે છે, ધાર્મિક માન્યતાઓ વિષે મતમતાંતરો હોવા છતાં પણ સાથે કામ કરે છે, સાથે રેસ્ટોરન્ટમાં જઈ જીવી શકે છે અને સાથે નાટક સિનેમા જોવા જઈ શકે છે. અને બિન લાદનને લીધે બીજા આરબો, અફ્ઘાનો ફૂટાઈ ન જાય તે માટે ભોટા ભાગના લોકો સજાગ છે.

આ દેશનું બંધારણ જ બિનસાંપ્રદાયકતાને વરેલું છે અને બસો વર્ષ પહેલા રાજ્ય અને ધર્મ વચ્ચે પડદો રાખવાની થોમસ જેફરસનની મેધા આજે પણ મન મુંઘ કરે છે. ધર્મોએ જગતમાં કેટલું વિષ ફેલાવ્યું છે, કેટલો તાંત્રવ રચ્યો છે. તેની તેને તે જમાનામાં પણ પ્રતીતિ થઈ ગયેલી. અને એ નિઃશ્વા પર આવ્યા કે રાજકુટાઓ ધર્મથી જેટલાં અણગા રહે એટલું સારું. આજે પણ બંધારણના બીજાં મૂલ્યોની સાથે બિનસાંપ્રદાયિકતાને પણ જાળવી રાખવા ભોટા ભાગના માણસો જાગૃત છે.

ભારતે સેક્યુલારિટી અપનાવી પણ મતના ભૂખ્યા, લોલુપ નેતાઓએ હિંદુ મુસ્લિમ માટે જૂદા કાયદાઓ કર્યા (કે બ્રિટિશ યુગમાં સ્થપાયેલા અન્યાયો રદ ન કર્યા). પરિણામે રાજ ચલાવવામાં ધર્મોની દખલગીરીને પગપેસારો કરવા દીઘો. દિલિતોને 'ગગનમાં સૂરજ ચાંદા છે ત્યાં લગી' નિશાળમાં, કોલેજમાં અને નોકરીઓમાં પાટવી પદ આપી વજાલેદ નાખૂદ કરવાને બદલે વધુ પ્રસરાબો.

હંદ્ય નાચી ઉકે એવો એક પ્રસંગ મને ખાત્રી કરવી ગયો કે જેફરસનની ફિલ્મુઝી આજે અમેરિકામાં માત્ર કાગળ પર જ નહિ પણ સમાજની સૌસપાટીએ જીવતી અને જાગતી ફિલ્મુઝી છે.

આપણો એક ભારતીય અમેરિકામાં કપડા લતાની આચ્યુતનો ધંધો કરે છે. અગિયાર સપ્ટેમ્બર પછી સૌની જેમ તેના બંધામાં પણ મંદી આવી. પેસા ઊભા કરવા જતાં યાદ આવ્યું કે બે એક વર્ષો પહેલાં મગાવેલો અમેરિકન વાવટાનો એક જથ્થો હજુ વેચાયા વગર પડ્યો છે. દેશનો મૂડ જોતાં તેને એ માલ કાઢી નાખવાની શક્યતાઓ સૂચી. એક કંપની સાથે વાટાધાટ ચાલી જે એની ૮ વર્ષની ટીકરી સાંભળતી હતી. બાપાએ છેલ્લા ૫૦૦ વાવટા સિવાયનો માલ નંગે પાંચ ડોલરને ભાવે કાઢી નાખ્યો. દીકરીએ જરા બાપા તરફ જોઈને કહું, "Daddy, can I buy the rest of the stuff from you at the same price?"

એ છસો વાવટા લઈ, સ્કૂલમાં, પાડોશમાં પોતાના મિત્રો, ભારતીય અને અમેરિકન બસે જાતનાને લઈ ધરે ધરે જઈ લડાઈમાં ધાયલ થયેલાં અફ્ઘાની બાળકોને મદદ કરવા માટે પેસા ઊભા કર્યો અને આઈ આઈ ડોલરમાં વેચી નાખ્યા જેથાં બધી જાતના લોકોએ ફાળો આપ્યો અને એક બે કંપનીઓએ તેમણે ભેગા કરેલા પેસાની સામે ભારોભાર પોતાનો ફાળો ઉમેર્યો.

એટલે મને અમેરિકા ગમે છે અને તેનો ખૂબ જ ગર્વ છે!

મારું શાહુંતલ કિશોર રાવળ

યાગોરે લખ્યું છે

હે નારી,
તું ખાલી ઈશ્વરનું જ સર્જન છો તેવું નથી.
તારા ઘડતરમાં પુરુષોનો ભાગ પણ ધણો છે,
તેમણે તને કવિતાઓથી બિરદાવી છે,
ગીતોમાં ગુંથી છે,
ચિત્રોમાં મઢી છે,
અને ઈશ્વર પણ કલ્યી ન શકે તેવા રંગો રંગી છે.
તું પુરુષ જાતિનું મહા સર્જન છો."

યાગોરની વાતને અનુમોદન આપવા મેં થોડા મારા રંગો પણ ઉપર ઊમેર્યા છે. અને વસ્તુસ્થિતિ જોતાં એ અજુગતું પણ નથી.

પણ એક વિચારવાની વાત છે કે જ્યારે પુરુષજાતિ સ્ત્રીને ઘડવા બેસે તો ઘાટ ઘણા અવનવા બને. દાખલો લો અમારી ભાવનગરની આલ્કેડ હાઈસ્ક્યુલના શિક્ષકીનો. પણ પહેલાં થોડી પૂર્વભૂમિકા આપું?

ભાવનગરમાં ચાર હાઈસ્ક્યુલો: આલ્કેડ સૌથી જૂની અને ખ્યાતનામ, સનાતન જરા તેનાથી નવી, મારુંતલ અને પૂરી આધુનિક, પ્લોટમાં આવેલી ઘરશાળા. આધુનિક એટલે સહ-શિક્ષણવાળી અને ત્યાંના માસ્તરો છોકરાંઓને માનથી બોલાવે. મારુંતલ હતી એક કન્યાશાળા. આલ્કેડ અને સનાતન છોકરાઓની નિશાળ અને માસ્તરો તમાચા મારતા જરા પણ અચકાય નહિ-પણ શિક્ષણ ખૂબ જ સારું-મારી ઠોકીને પાંચેલું પાકું. ઘરશાળાના છોકરાં માબાપના ગાંધ્યામાં નો રહે એવાં, ઉછાંછળાં.

આલ્કેડ હાઈસ્ક્યુલમાં ખાલી છોકરાઓ જ એટલે છૂટથી બધા ભાષાપ્રયોગો વાપરી શકાય અને તેથી કોઈ જાતના આવરણો વગર નિખાલસતાથી બધા શિક્ષકો અમને જરૂરી જ્ઞાન આપવા તત્પર. ઘરશાળામાં આકરી ફી અને આલ્કેડ મફત એટલે એ અમારા કુટુંબને પરવડે.

ત્યાંના શિક્ષકોમાં એક બટકભાઈ. બટકભાઈ બટક મદન કહેવાય. કામદેવ જેવા જરાય નહિ પણ મદનિયા જેવા એટલે એ નામ મળેલું. બટક મદન અમન ગણિત શીખવાડે પણ એને અમારા ૪૦ છોકરાઓની દયા આવે કે આ બિચારા જિંડગીના ગૂઢ પાઠો કેવી રીતે શીખશે, કોણ તેમને 'ધેર ફોર, ધેર ફોર' કરી રહસ્યો શીખવાડશે! એટલે ગણિત સાથે જ્ઞાન આપે.

"'અ'નો કૂકડો 'બ' મા ખેતરમાં ઈડા મૂકે તો ઈડાનો માલિક કોણ?' અને પછી અજ્ઞાત છોકરાઓ સામે હસે કે 'એલા તેબાઓ, કૂકડો ઈડા મૂકે જ નહિ તે ખબર નથી?'"

કિશોર રાધન

અથવા ભૂમિતિમાં "ઉ ઈચ્છા પહોળો અને ર ઈચ્છા ઉચ્ચો એક રેફટેન્ગલ એ, બી, સી, ડી દોરો. એ સેન્ટરથી ૧.૫ ઈન્ચ રેટિયસનું એક સર્કલ દોરો અને તેમજ બી વાપરી બીજું સર્કલ બનાવો. સી અને ડીને સેન્ટર તરીકે રાખી પ" રેટિયસના બે સર્કલ દોરો..." વગરે વગરે કહી આદૃતી દોરાવે. પોણે પહોંચિયે ત્યારે તેમાંથી એક રૂપાળો નારીદા પ્રગટે-રૂપાળો એટલે ફુટપદ્ધી, કંપાસ અને યુડ્રિલઘઠી જેટલો રૂપાળો યોજી શકાય તેટલો. પછી મુંગાયેલા છોકરાઓ તરફ હસે અને બહુ જ વિગતમાં વધુ રહસ્યો સમજાવે. બદુક મદન સંસારે હુંઘી હશે કે ખાવેથી સુખી હશે કે એ બને વાતમાં વજૂદ હશે પણ શરીરે વિરાટસ્વરૂપ, અને આગળ કહું તેમ મદનિયાની ચાલે ચાલે. ચાલીશ પિસ્તાલીશ વર્ષ તેમને કામદેવનું પાત્ર ભજવતા જૂઓ તો લંગોટી પહેરી હિમાલય ભેણા થઈ જવાનો વિચાર આવે. એમને એમના કામારુદ્ધ સ્વરૂપમાં કલ્પતા સૌના ઊગતાં અરમાનો સૂક્કાઈ જાય.

શાળાના પ્રિન્સિપાલ શંખુ લોન્ગ પાસે એક જૂદું જ સ્વરૂપ જોવા મળે. તેમની પાસેથી આ નરમાદા સંબંધ એક ચેપી રોગ જેવો, બિહામણો લાગે અને હૈએ પૂરી કાળજી, સાવચેતી રાખવાનું મહત્વ્ય જાણવા મળે. ન અડવાની, ન કરવાની, ન જોવાની એ સૂચિથી ડરતા રહેતાં શીખ્યા.

એક મનું લોકડી ગુજરાતી શીખવે ત્યારે તમને થોડા અંશે ટાગોરના મનમાં જે કલ્પના હતી એની પ્રતીતિ થાય. લજ્જા, મુંઘાવસ્થા, સુલાયમતા, સંગીત અને સૌંદર્ય જોવા મળે અને કંઈક માણસા જેણું હશે એમ થોડી શાતા વળે.

જોએઝે ડાલામણ્યો શીખવાટે ભૂગોળ પણ એમની ભૂગોળમાં આલફેડ હાઈસ્ક્લુલની પાછળ આવેલી માજુરાજ કન્યાશાળા વારંવાર આવી પડે. એ માનતા કે દુનિયામાં જાતીય બળ બળ નથી, પ્રબળ છે અને સ્ત્રી-પુરુષ સર્જનનું મૂળ કારણ બીજું સ્ત્રી-પુરુષોનાં સર્જનનો જ છે અને મળે તેટલી તકો ગ્રૂપવિધે નહિ તો એ પાપ પણ કહી શકાય. છોકરા છોકરીઓની નિશાળો બેગી રાખી હોત તો મુસ્લિમશહો વધારે કરવાં પડત. કોઈ છોકરાએ પૂછ્યું કે 'તો પછી ધરશાળાનું શું?' ડાલામણ્યો મોટી મૂછોના થોલ્યાંની આડશે હસતો અને ખાલી તાબી આંખ મૂંગો રહેતો.

માજુરાજ શાળાથી આધા રહેવાનો આદેશ માબાપ અને શિક્ષકો બને તરફથી મળતો માટે કાંક કોતૂક છે એટલું તો અમે જરૂર માનતા. પણ સમાજે કૌભાંડ રચ્યું હતું તેથી કન્યાશાળા અમારાથી મોટી શરૂ થાય અને વહેલી બંધ થઈ જાય પરિણામે ભૂગોળમાં ભૂમધ્ય સમુદ્ર કે મિસ્સિસિપીની નદી કે ટિટિકાકા સરોવરની કલ્પના કરીને બેઠા રહીએ તેમ એની જ હોળમાં માજુરાજ શાળાની વિદ્યાર્થીનો મૂકી શકાય.

આવા આવા શિક્ષણને લીધે એમે કોલેજમાં ગયા ત્યારે છાશથી પણ દુઃખ એવું માનતા, બીતા બીતા શામળદાસ કોલેજના પગથિયે ચદ્યા. પહેલે વર્ષ ફ્લાસમાં છેતાલીશ છોકરા અને બે છોકરીઓ: રમા અને ઉમા. ફ્લાસમાં બે રમેશ હતા. રમાને જોઈને એકે પોતાનું નામ રોમેશ કરી નાખ્યું અને બીજાએ પોતે જાહેર કર્યું કે પોતે પોતાનું નામ વિરમેશ કરી નાખવા ધારે છે એમ કરી લોકોને હડા મસ્કરી કરતા અટકાવ્યા. શિવુભા બાપુએ ઉમાને જોઈને 'શિવ, શિવ, શિવ' કહી વાતને થાળે પારી.

કોલેજ શરૂ થયા પછી એક અઠવાડિયે ત્રીજી છોકરી અમારા ફ્લાસમાં આવી: શહુંતલા દવે. અને રાતોરાત ફ્લાસમાં પિસ્તાલીશ દુખ્યાંતો ઉભા થયા અને બધા છોકરાઓ બાબરી ઓળવામાં જરા સતેજ થઈ ગયા. પરવડે એટલા ઈસ્ક્રી મારેલા ખમીસ પાટલૂન પહેરવા લાગ્યા. એક અવનાની કાંતિ કહી તો તે અને કાંતિ કહી તો તે આવી ગયાં. અડવી બેંચોનાં ટેલ્બલ પર ખીલી, ચઘા કે બ્લેડથી જૂદી જૂદી કોતરણીમાં 'શહુંતલા', 'શકુન', 'શકુ' (અને એક જગાએ 'મારી શકુ') કાયમ માટે કંડારાઈ ગયાં.

એવી સ્વચ્છ, સોહામણી, સુંદર, સુધાસિની અને સુગંધી એ છોકરી હતી. ઓંબું બોલે પણ બોલે ત્યારે રોમેરોમ જિચા થઈ જાય. ફાંકડા છોકરાઓના મુકાબલામાં ઉભા રહેણું મને પરવડે નહિ. હું સાદાં કપડાં પહેરતો, ફેશનથી અપરિચિત અને જે ન પરવડે તેની ટેવ ન રાખવી એવી એક માન્યતા પાડી એટલે દેખાવમાં સટ કોઈની નજરાં આતું નહિ. પણ એ જાદુ કેવું કે દૂરથી તેને દેખીને, દૂરથી બીજાઓ સાથે બોલતી સાંભળીને પણ અત્યાર સુધીનું જીવન, આલ્ફેડ હાઈસ્ક્લુલનું ભણતર નકામું લાગ્યું અને તે છતાં જીવન સંપૂર્ણ સાર્થક થઈ ગયું!

મને ગણિત બહુ જ ફાવે અને અધાર રાઈડર્સ ફટાફટ બેસી જતાં એટલે ફ્લાસમાં છોકરાઓ મારી પાસે વારંવાર આવે અને હું તેમને મદદ કરતો. એક દિવસ ફ્લાસ પત્યે હું બોર્ડ પરથી કંઈ તારવણી કરવામાં રહ્યો અને ફ્લાસ ખાલી થઈ ગયેલો. જરા ઉડા વિચારમાં હતો ત્યાં "તરંગ," સાંભળી હું ચ્યમક્યો. ફરીને જોયું તો શહુંતલા બાજુમાં ઉભી હતી. "મારે થોડું સમજતું છે,

સમજવીશ? ધરે જવાની ઉતાવળ તો નથીને?" અને મને પરસેવો ઊતરી ગયો. " હા...અરે ના, ના શરૂતલાબેન, મને.. જૂઓને..મને કોઈ ઉતાવળ ...કંઈ વાંધો નહિ..."

હસીને બોલી, "આપણે બસે સરખી જ ઉમ્મરના છીએ. હું તરંગ કહું છું તો તારે મને શરૂતલા કહેવી પડશે."

હું બાધામંડળ જેમ બેઠો શૂન્યમનસ્ક. એ આવી, સરકીને મારી બાજુમાં બેસી ગઈ. પોતાની નોટબૂક ઘરી એક દાખલો દેખાડ્યો. હું ધારતો હતો એથી ગણિતમાં વધુ કાબેલ હોઈશ કેમેકે શું વિચારું હું તેનો કશો ખ્યાલ નહતો અને ઇતાં જવાબ સાચો આવી ગયો. શરૂતલા ગુંચવાણી. એક જગાએ આંગળી મૂકી. "આ સ્ટેપ કેવી રીતે આવ્યું? ન સમજાયું." કેમ, આ બે કોમ્પ્લી-મેન્ટરી એન્ગલ છેને?"

મો પર એક અદ્ભૂત સિમત છવાઈ ગયું. "બસ, સાલું એ જ એક મગજમાં ન આવ્યું. ઘડ બેસી ગઈ. યુ આર બ્રાઇટ." પછી કહે કે, "ક્યારેક આ બુધુને પાટે ચડાવવી હોય ત્યારે કહેજે કેમ કે મારી ગાડી વારંવાર પાટા પરથી ખડી જાય છે. ખૂબ ખૂબ આભાર" કહી મારો હાથ તેના બસે હાથમાં પક્કાયો.

છાશથી પણ દારી શકાય એ પળમાં પામી ગયો.

એ વરસ દરમિયાન અમારી પાંચ છ જાણાની મિત્ર મંડળી સારી જમી. હોમી ભરયા, મગન તાવડી (તરવારીને તાવડી કહેતા), ભાસ્કર ચક્કમ (ભેજું પણ બહુ જ ધૂની), અતુલ, શિવુભા, વાસુ તંબૂરો (એના પિતાને ગાવાનો શોખ હતો) અને હું તરંગ બદ્ધી (મારી પીઠ પાછળ મને ખોપ્પી કહેતા). હોમીના બાપાએ અંગ્રેજોની બહુ સેવા કરેવી અને અઢળક ધન ભેજું કરેલું. ભાસ્કરના બાપા પ્રખ્યાત વકીલ હતા. પૈસાદારોમાં હોમીનું કુટુંબ પહેલું અને ભાસ્કરનું બીજું હશે. પણ અમારા સંબંધમાં પૈસાનો વિષય કદી આવેલો જ નહિ. અને જરૂર પણ શું હોય? મહિનામાં એકાદ સિનેમા જોવા સાથે જઈએ કે બોરત ઘાવ કે વિક્રોટિઓ પાક જઈ ઉજાઝી કરીએ. ક્યારેક હોમીની મોટર અને ડ્રાઇવર સાથે ગોપનાથ, તળાજે ફરવા જઈએ.

અવારનવાર શરૂતલા એની ગુંગો લઈને આવે એ સિવાય એની સાથે કંઈ વધુ સંપર્ક હતો નહિ.

વર્ષને અંતે હું ક્લાસમાં પહેલો આવ્યો. રિઝલ્ટના પાટિયાં આગળ ટોળું વળેલું. મારા મિત્રો સાથે હું ઊભો હતો વાતો કરતો. મને બધાએ અભિનંદનો આપ્યા પણ મારામાં કંઈ ઉત્સાહનો અભાવ અછતો ન રહ્યો. મગને પૂછ્યું, "અલ્યા આજે તો મોર બની થનગાટ કરવાને બદલે મસાણ્યા જેવો કેમ લાગે છે?" એટલે મારાથી ન રહેવાયું. મેં કહી દીદું કે "મને ભાણાવવાનું મારા મોટાભાઈને, ફાધરને, પરવડતું નથી એટલે આગળ ભાણાશે નહિ. આ ઉનાળમાં કંઈ ક જોબ ગોતીને કામે લાગીશ એટલે આપણી ટોળકીનો, મારાં કોલેજજવનનો અંત." એક સુનકાર છવાઈ ગયો.

અમે ઊભા હતા અને દૂરથી શરૂતલાને આવતી જોઈ હોમીને એક આઈડીઆ આવ્યો. "અરે ડીકરા, એક સોઝો આઈડીઆ માઈન્ડમાં આવેલો છે. પોપ કરીને એકડમ બણી થઈ. એક કામ કરસ?" એણે મારી સામે જોયું. "આ પેણી શરૂ છેની, એની કાની જા. જોની, એને એક કિસ કર ટો ટારી ભન્વાની પૂરી જવાબદારી મારી. બોલ, ટારું કામ બી પડે અને જરા પોડી બી ખુસ થાય. ટારી તો કંઈ ખબર જ નહિ પરતી, મને ઉકરે બી છે નહિ. ચાલ હરી અપ, ટાઈમ ચાહી જાય છે." ભાસ્કર કહે કે, "સરસ આઈડિયા છે. હું પણ એમાં હોમીનો ભાગીદાર." બન્નેએ મળી હું કોલેજજમાં ભણું ત્યાં સુધી દર વર્ષ મને ચાર હજાર રૂટી પણ આપવા વચન આવ્યું. મારું મન લલચાણું. ભણવાનો એક માત્ર રસ્તો હતો. મેં વિચાર્યુ કે ગુમાવવાનું શું!

"ગ્રોભિસ?"

"ગ્રોભિસ, બાવા, ગ્રોભિસ. મારી મર્હૂમ ડાઈના કર્સમ ખાઈને ગ્રોભિસ. પણ અમુને રેખાય ટેમ કિસ કરવાની અને લિપ્સ પર. જટનું કર. પેલી ચાહી."

"હોઈ. ગાલ પર કરીશ."

"હોઈ"

"ગાલ"

"ભણે, પણ તો બસે ગાલ પર..."

ઘડક્ટે હૈયે મેં પગલાં માંડ્યા શરૂતલા તરફ. જેવું તેનું ધ્યાન ગયું એટલે એ થોભી, મલકાઈ અને "અભિનંદનો, ખૂબ ખૂબ અભિનંદનો. મને પણ તારે લીધે સારા માર્ક મણ્યા છે એટલે આભાર..." મારું મો જોઈ અટકી ગઈ. "કેમ શું થયું? મો કેમ પડી

કિશોર રાધન

ગયું?" હું ઊભો રહ્યો. જરા પગથી જમીન ખોતરતો. આંખો નીચી વાળી દીધી.

"બોલ, બોલ કહે મને." મેં નજર ઊંચી કરી એની આંખમાં આંખ પરોવી. તેણે મારી આંખોમાં જળજળિયાં જોયાં હશે. જ્વા-ઉઝમાં ખોસેલો એનો દુમાલ કાઢી મને આપ્યો. "કેમ, શું મુંગાય છે?"

"એક બેંકુંદી વાત છે." હું થંભી ગયો. અને એ પણ શાંત રહી. મેં આંખો લૂધી. "મારા મિત્રો જરા ડકા જેવા છે અને..." હું અટકી ગયો.

"મારે આગળ ભાષવાનો આ એક જ માર્ગ છે. મારા બાપા મને ભાષાવી શકે તેમ નથી અને પેલા હોમીએ પારસી ટીખળવૃત્તિથી આ એક સૂચન કર્યું. એને મન રમ્યું છે અને તું ના પડે તો મને લેશ ખોટું નહિ લાગે... મને શરમ આવે છે પણ લાગાર છું..."

"બોલને વાત શું છે? તે મને ઘણી મદદ કરી છે. મને તેનો બદલો વાળવાની તક મળે એ મારું મોટું ભાગ્ય.." એણે તેનો હાથ મારા હાથ પર મૂક્યો. મને દાજવાની બીક હતી પણ તેને બદલે એક નરી શીતળતા અનુભવી.

"આ લોકો કહે છે કે જો હું તને... કિસ કરું તો મારો ભાષવાનો ખર્ચો એ લોકો પૂરો પાડશે..." હું અટકી ગયો. દૂમો આવી ગયો. અને મારી મૂખભી પર નફરત આવી. "સોરી" કહી હું મોં ફેરવી ત્યાંથી પાછા જવા વણ્ણો. શરૂતલાએ મારો હાથ બેંચી મને અટકાવ્યો. બને હથે ફેરવી ફરી મને તેની સંચુખ કરી ઊભો રાખી દીધો. "બસ? એટલી જ વાત છે? એ તો સહેલું છે. આ ઊભી. ક્યાં કિસ કરવી છે?" માણું ઊંચું કરી, મોટી આંખે હસતી ઊભી. મને તેના તરફ બેંચ્યો. મેં મારા હોઠ તેના જમણા ગાલે લગાડ્યા અને પછી બીજા ગાલે. મારા મિત્રો ઊભા હતા એ દિશામાંથી તાળીઓના ગડગડાટ સાંભળ્યા. હવે મને પરવા નહોતી. મારું કામ પાકું થઈ ગયું એની રાહત હતી અને શરીરે એક હુંફાળી જવાના પ્રગટી એવું અનુભવ્યું.

બીજે દિવસે શનિવાર હતો. ધરમાં મારા પરિણામની ખુશી હતી અને હું આગલા દિવસની ઉખા વાગોળતો ફળિયામાં મોટાભાઈ સાથે ખુરશી દાળી બેઠો હતો. મોટાભાઈ છાપું વાંચતા હતા.

બારણે એક ઘોડાગારી આવી ઊભી. મોટાભાઈએ તોકું ફેરવી જોયું. મને કહે "જો તો કોણ છે." હું ઊભો થઉં એ પહેલાં જ જાંપો ખૂલ્યો અને શરૂતલા દાખલ થઈ અને તેની પાછળ એક વડિલ. મારા શાસ ઊડી ગયા. શરૂતલા બોલી, "તરંગ, આજે મારા બાપુને લઈને આવી છું અભિનંદન આપવા." હું પળ એક અવાચક થઈ ગયો. પછી થોથવાયો. "તું તું... અહીં? આ શરૂતલા મારી-અમારી- સાથે બણે છે... કોલેજમાં..."

શરૂતલાએ ઓળખ આપી એના પિતાની. મારાં મોતિયાં મરી ગયા. મોટાભાઈ કહે કે "આમ ઊભો છો કેમ? બીજી ખુરશીઓ લઈ આવ." હું ગોથાં ખાતો, અડબિદિયાં ખાતો ધરમાં ગયો અને ખુરશીઓ બેંચી લાગ્યો. મોટાભાઈએ શરૂતલાના પિતા સાથે ઓળખ કરી લીધેલી. "આ જગદીશભાઈ માટે ચા મૂકાવ અને આવ બેસ અહીં." હું બાને કહેવા અંદર ગયો એટલે શરૂતલા મારી પાછળ પાછળ આવી. ધીમેથી બોલી, "ઓળખ નથી પડતી? આપણે કાલે...!" બાની પાસે જઈ ઓળખ આપી. શરૂતલા તો "ચાલો હું મદદ કરું" કહી બા સાથે રસોડે પ્રવૃત્ત થઈ ગઈ. શરૂતલા કહે, "જો બહાર જઈને બેસ બધાની સાથે. હું અહીં મદદ કરું છું."

બહાર ગયો. મોટાભાઈ અને જગદીશભાઈ વાતે વળજ્યા હતા. પરસ્પર વધામણીઓ અપાઈ ગઈ હતી. જગદીશભાઈ કહે કે, "જૂઝો, આજે હું શરૂતલાને પૂછતો હતો કે આ વર્ષે મારા દાદાના નામની સ્કોલરશિપ કોને આપીનું એટલે એણે તરત જ તરંગનું નામ દીધું. એ કેટલો હોશીયાર છે એની વાત કરી એટલે મને થયું કે મળી આવીને અને પાકું કરી નાખીએ. મારા દાદાને મનયાં બહુ હતું કે કુદુંબમાં કોઈ શૈજુએટ થાય પણ એની આશા કોઈ ફળી નહિ. પણ આ એક સ્કોલરશિપ ચાલુ કરી છે."

સુશી વાચકોની પાસે અમથી પિંજથ કરી એમને શું રોકી રાખવા? ટૂંકે પતાવું. તે જ દિવસે નિર્માણ થયેલી એ સ્કોલરશિપનો હું પહેલો જ હક્કદાર નીમાણો. હોમી અને ભાસ્કર પાસેથી પણ તેમનું વચ્ચે પળાવ્યું. હું આગળ ભણ્યો અને સારી નોકરી પણ મળી ગઈ.

પણ પેલી શરૂતલા એમ છોડે? આજે અમારા લગ્નને એકાદ વર્ષ થયું છે. બે મહિને આવનાર બાળક બાબો હોય તો આલ્ફેડમાં મૂકવો કે ઘરશાળામાં એનો એક મીઠો, હુંકાળો અને પહેલો જગડો ચાલે છે. હું કહું કે ઘરશાળામાં જ મૂકીએ. શિક્ષણ સારું મળો. શરૂતલા કહે કે 'મને તો આલ્ફેડ હાઈસ્ક્યુલનો અનુભવ બધું જ સારો છે!'

પરિચય

મળવા જોગ મનખ

મીરા ભડુ

સાવ અજ્ઞાણી વાટે મારે આગળ વધવું છે
પત્થરમાં પણ ફૂલ ખીલવવા મારે પાણી પાતું છે.

ધરતી પર રજાતું એક રજકણ થારે તો આકારો ચઢી શકે છે. અડગ મક્કમતા અને દૂઢ મનોબળ કેવાં ધાર્યા નિશાન તાકી શકે છે એનું જીવતુંઝગતું દૃષ્ટાત છે માનભાઈ! ભાવનગરમાં પહેલા પાંચમાં પૂજાય એવા માનભાઈ લહુ આજે પંચાંશું વર્ષની ઉભ્રમે પણ, રોગશાયામાં પડ્યા પડ્યા પણ જે ખુલંદી લલકાર કરી જાણે છે, તે અનેકો માટે પ્રેરણ-દૃપ છે. થનગનતા યોવનને તો એ દોડતું કરી જ મૂકે, સાથોસાથ જીવનસંચાને કાઠે બેઠેલા જીવનસાધકોને પણ નિસ્યુહ મન કેવું હોઈ શકે તેના આધ્યાત્મિક પાઠ પણ ભજાવે છે. દેહ થાકી શકે છે, શરીર પર કરયાલીઓ પડી શકે છે, આંખ-કાન વિદાય લઈ શકે છે, પરંતુ ભીતરનો માંદાલો કેવો નિરામયી અને સ્વસ્થ રહી શકે છે તેની પ્રતીતિ એમને જોઈને થાય છે.

ખૂબી એ છે કે આજે મહાન લાગતા આ માનભાઈ પહેલેથી આવા 'પુત્રના લક્ષણ પારણો' ધરાવતા માણસ નહોતા. એમના બાળપણનું પોત કાંઈક જૂદું જ હતું. તોફાન-મસ્તી, અવળચંડાઈ, અકોણાઈ વગેરે તો ખરા જ, સાથોસાથ દાદાગીરીનું તત્ત્વ પણ ભજે. ભલે લોકોના કામ કરી આપી, તેમને આફિલમાંથી રસ્તો કાઢી આપવા પડુથે ઊભા રહી સૌનો સ્નેહ ગ્રામ કર્યો હોય, પણ તેમ છતાં ચ મોખરે રહેવું જ ફાવે! શેરીના શરતાજ જ હોઈ શકે, ટોળકીના સરદાર જ હોઈ શકે. માત્ર બાળપણમાં નહીં, યુવાચસ્યામાં ભાવનગર બંદર પરના કારખાનામાં લોઢા કૂટવાનું કામ કરતા ત્યારે પણ એ લોઢાકૂટિયા મજૂરોના આગેવાન પણ એ જ હતા. મગજ બારે ફળદૂપ, જાતજાતના તુક્કા સૂઝે. અન્યાય જરીકે સાંખી ન લે. ભલે તુમાંની ન રાખે, પણ ખુમારી એવી કે સામે ગોરી ચામરીનો મોટો લાટસાહેબ હોય તો પણ જુદ્ધાણા સામે કોઈની સાડાબારી નહીં. પોતાના જીવનની પળે પળનો પોતે જ સ્વામી, ધોડાની લગામ ઘોડેસ્વારના હાથમાં જ!

એમનો નાનો ભાઈ પ્રેમશંકર, બાળપણમાં જ નમાયો બન્યો ત્યારથી એમનાંમાં જે મોટાભાઈ પણું પ્રવેશ્યું તેણે આખી જિન્દગીની ભૂમિકા કરી દીધી. કમશ: નાનાભાઈનું હિત અને ચિંતા સમગ્ર સમાજના હિત અને ચિંતામાં બદલાતાં ગયાં અને સૌના 'ભાઈ' પોતેજ બની ગયા. પોતે જે વર્તુળમાં હોય, જે પરિસરમાં હોય તેની સધાળી ચિંતા એમના માથે. અંતરમાં સૌના કલ્યાણની ભાવના જ રમતી રહે, પછી એ શેરીમાં રમતાં બાળકો હોય, શાળાએ જતાં કિશોરો હોય કે જીવનમાં

એમનો નાનો ભાઈ પ્રેમશંકર, બાળપણમાં જ નમાયો બન્યો ત્યારથી એમનાંમાં જે મોટાભાઈ પણું પ્રવેશ્યું તેણે આખી જિન્દગીની ભૂમિકા કરી દીધી. કમશ: નાનાભાઈનું હિત અને ચિંતા સમગ્ર સમાજના હિત અને ચિંતામાં બદલાતાં ગયાં અને સૌના 'ભાઈ' પોતેજ બની ગયા. પોતે જે વર્તુળમાં હોય, જે પરિસરમાં હોય તેની સધાળી ચિંતા એમના માથે. અંતરમાં સૌના કલ્યાણની ભાવના જ રમતી રહે, પછી એ શેરીમાં રમતાં બાળકો હોય, શાળાએ જતાં કિશોરો હોય કે જીવનમાં

દાખલ થતાં જુવાનિયા હોય કે ઘડપણને આંગણો પહોંચેલા વૃદ્ધો હોય! બહેનોની કાળજી પણ એમણો ખૂબ લીધી છે, તેમાંથી દીકરીઓ તો તેમને માટે 'કાળજા કેરો કટકો'. એમની શિશુવિહાર સંસ્થામાં ક્યાંય દીકરીઓનું સ્થાન દોયમું નહીં. સ્ત્રીઓ સ્વમાનભેર પોતાનું જીવન વીતાવી શકે તે માટે શક્ય તેટલી સહાય કરવા તત્પર! સ્ત્રીઓની માત્ર આણિક ચિંતા જ નહીં, નારી હદ્યનું લાલિત્ય પ્રગટ થાય તે માટે ઊગતી કવિત્રીઓને ગ્રોત્સાહન આપવાની પ્રવૃત્તિના મંડાણ પણ કરી જાણ્યાં.

નાનાં નાનાં ભૂલકંઠી માંડી કિશોરવયના બાળકોને ખેલવા-રમવાનું એમણે ઊભું કરેલું કીડાંગણ તો સમગ્ર ભારતમાં એક અનન્ય જ હશે. રમતગમત એ ચારિયનિમાણિનું કેટલું મહત્વાનું અંગ છે, એની પ્રતીતિ આ કીડાંગણ કરાવે છે. શિશુવિહાર કીડાંગણની જન્મ કથા પણ એટલી જ મનોદર છે! નાનપણમાં છોકરાં ધરમાં ધીગામસ્તી કરે તો ધરના વડીલો ધમકાવે "અલ્યાઓ અહીં શો દેકારો મચાવો છો, જાઓ શેરીમાં જઈને રમો." શેરીમાં રમવા જાય તો રસ્તે જનારા તત્ત્વાવે કે રોયાંઓ, તમારા ધરબાર નથી કે અહીં શેરી ગજવાની નીકળી પડ્યા છો!" બાળકોની આવી નિશંકુ સમી હાલત જોઈ નાનપણથી જ માનભાઈના અંતરમાં બીજ વવાઈ ગયું હતું કે બાળકો માટે રમત ગમત, ધીગામસ્તી, ધમાચકડી મચાવવાનું નોખું-અલાયદું સ્થાન હોવું જ જોઈએ. આ સંકલ્પબીજમાંથી 'શિશુવિહાર' ઊગ્યું અને પછી તો ભૂલકંઠો સાથેની પ્રીતની ગાંઠ એવી પાકી બંધાતી આવી કે દેહના અંતિમ સંસ્કાર માટે કુટુંબીજનોને સંદેશો આપી દેવાયો કે 'મારા મૃત્યુ બાદ મારા શરીરની રાખને ગંગાનદીમાં પદ્ધરાવવાની જરૂર નથી. મારા શરીરની રાખ અહીં જ, શિશુવિહારના મારા આંગણામાં જ વેરજો, જ્યાં સેંકડો બાળુરાંની પગલીઓ રોજ રોજ પડતી રહે છે. ધબધબાટી બોલાવતાં એ પગલાંના ધબકારે મારી રાખ પણ ધબકતી રહેશે.

શિશુવિહારના પ્રાંગણને કેન્દ્ર બનાવી વિવિધ પ્રવૃત્તિઓની જે હારમાળા રચાઈ તેની વિગતો તો પાનાં ને પાનાં રોકે. અહીં તો માત્ર એનો ઉલ્લેખ જ શક્ય બને. કીડાંગણ, એટલે કે લપસણાં-હિંયકા, લટકણિયા, ભૂલભૂલામણી જેવા શરીરના વિવિધ અંગોને તેલવાંના સાથનો ઉપરાંત બાળકોમાં સ્થાંશિસ્ત તેળવાય તે માટે સ્કાઉટ પ્રવૃત્તિ, રાન્ચિ-શાળા, પ્રવાસ-પર્યાણ, સુથારી-લુહારી તાલીમથી માંડી વિજળી, પ્રાથમિક આરોગ્ય સેવા, સીવણ, કોમ્પ્યુટર સુધીના તાલીમવર્ગોનું આયોજન થયું. ચિત્રકળા-સંગીત, નાદ્યકળા જેવી લાલિતકળાને વિકસવાનો પણ પૂર્ણ અવકાશ. પુસ્તકલય-વાચનાલય તો હોય જ. શાળાકીય શિક્ષણની સાથેસાથ ચારિયનિમાણિની સર્વાગી તાલીમની જોગવાઈ એમની પ્રવૃત્તિઓમાં સમાવાઈ છે. માનભાઈના પુત્રી ઈંડિરાબેન દ્વારા ચાલતા દિવ્યજીવન મંડળની પ્રવૃત્તિઓએ જીવનસાધકો માટે આચ્યાત્મિક ભાણું પૂરું પાડવાની શક્યતા પણ ઊભી કરી છે. લોકકલ્યાણ માટે રક્ષટદાન, ચસુદાન, દેહદાન જેવી લોકોપકારક પ્રવૃત્તિઓથી તો વિશાળ પ્રાંગણ સદા ધમધમતું જ હોય!

૧૯૬૮માં આરંભાયેલા નેત્રયશો હજુ આજે પણ અવિરતપણે ચાલ્યા જ કરે છે.

આ તો બધી લોકજીવનને રાહત પહોંચાડનારી સેવા-પ્રવૃત્તિઓ.. પરંતુ માનભાઈ માત્ર સેવા કાર્યથી સંતુષ્ટ નથી. દેશ ગુલામ હતો ત્યારે રાઝને પરદેશીઓની જંજરમાંથી મુક્ત કરવા શક્ય હોય તેટલો ફાળો આપવો જોઈએ તે તો તેમણે આખ્યો જ. સત્યાગ્રહ-પિક્રીગ, સભા-સરધસ, લાઠી-ચાર્જ સહન કરવાથી માંડી જ્યારે જે સૂર્યાંતું તે કરી છૂટ્યા. સ્વરાજ્ય પછી ભારતના નસીબે નિરાશ્ટોની અભૂટ હારમાળાને સંભાળી લેવાની જરૂરિયાત ઊભી થઈ તો તે કામ પણ સફળતાપૂર્વક પાર પાણ્યું. પોતે ગોઢી કામદાર હતા, પણ પોતાની પ્રવૃત્તિઓને નગરના કરચલિયાપરા જેવા પછાત વિસ્તારો સુધી પ્રસારી. સમાજમાંથી મરાણભોજન જેવા કુરિવાજો સામે બંડ પોકાર્યું. જુવાનિયાઓનો સહકાર સાથી 'આનંદ મંગળ મંણણ' દ્વારા શરાબ છોડવાનથી માંડી સામાજિક સુધારાનાં અનેક કાર્યો કર્યા. સહેજે પ્રશ્ન થાય કે આટલો જાગૃત નાગરિક સ્વરાજ પદ્ધીના રાજકારણથી કેમ અણગો રહી શક્યો. બે-ચાર કડવા મીઠા અનુભવ થયા અને આ સદાજગૃત લોકસેવક ગાંઠ વાળી કે કદીય પક્ષીય રાજકારણમાં ન પડવું. વર્ષો સુધી એમના ધરના આંગણો, પ્રવેશદ્વાર પર પાટિયું લટકું રહ્યું કે ભૂતકાળના કે બિલ્યુન્ટું સ્ત્રીઓમાં તો એ પડ્યા જ નહીં, પરંતુ નગરજનોએ એમને સર્વસંમત લોકઉમેદવાર રૂપે નગરપણિપદ સોંપવા પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ એમ માની જાય તો માનભાઈ શેના? એમની દૂઢ માન્યતા હતી કે રાજકારણ એ ટેકનીકિલ વિષય છે, એમાં જે-તે વિષયના નિષ્ણાત માણસો જ ચાલે! આમ રાજકીય ક્ષેત્રની આભદ્રાંટ વૃત્તિએ એમને અન્ય ક્ષેત્રે મહાન લક્ષ્યાંકો સિદ્ધ કરવા મુક્ત રાખ્યા.

એમની વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ કદી ય સંકુચિત ન રહી. ચિત્તમાં જ્ઞાતિભેદ-કોમભેદ તો ક્યારે ય અંકાયો જ નહોતો. એમની વૃત્તિ વ્યાપક હતી. એમનાં બાંદિયાની પાછળ એમનાં અંતરનો આ સંદેશ એમની મનોવૃત્તિ પ્રગટ કરે છે

કિશોર રાધન

છેલ્લા કેટલાંક વર્ષોથી શિશુવિહાર વિસ્તારમાં મુસ્લીમ બિરાદરોની સંખ્યા વધી રહી છે, છતાં ય જ્યાં સુધી ભાઈના પગ ચાલતા રહ્યા ત્યાં સુધી એ મુફ્તપણે મુસ્લીમ ઘરોમાં પણ 'હાઉિકલો' કરવા પહોંચતા રહ્યા અને બુરખાબંધ બહેનો સાથે બે-ચાર વાતો કરતા રહ્યા. એમના અંતરને કોઈ વાડો મંજૂર નથી. એમને તો લોકોના દિલોને જોડવા છે. ગ્રવૃત્તિ તો એમના માટે દિલોને જોડવાનું માધ્યમ છે. તેઓ હમેશા ગ્રવૃત્તિને દીકરીની સાથે સરખાવે છે. માબાપ દીકરીને જન્મ આપે, ઉછેરે, ભણાવી-ગણાવી સંસ્કાર આપી સાસરે વળાવે તેમ માનનબાઈએ પણ અનેક ગ્રવૃત્તિઓના શ્રીગણેશ કર્યા, એમને પગભર કરી અને પછી સમજાજને સમર્પિત કરી દેતી વખતે મનમાં લવલેશ અવઢવ ઊભી થવા નથી દીધી. જિલ્લા તાલીમ ઉદ્યોગ કેન્દ્ર જિલ્લા પંચાયતને, નવજીવન બાળશાળા તથા પ્રશાવ બક્ષી વિનયમંડિર શિક્ષકોના ટ્રસ્ટને, સંસ્કાર કેન્દ્ર ગાંધી સ્મૃતિને, વિવિધ આરોગ્ય-સેવાઓ સરતખિંહજી હોસ્પિટલને, વૃદ્ધાશ્રમ એક નવા ટ્રસ્ટને, રક્તદાન ગ્રવૃત્તિ સદ્ગુણાર સેવા સમિતીને, ચક્ષુદાન-દેહદાન ફર્સ્ટ-એર્ડ તથા હોમ નર્સિંગ વર્ગ રેડ કોસ સોસાઈટીને સાપ કાંચળી ઉત્તરે તેમ તેમજો અંતંત સહજપણે સૌથી દીધાં છે.

જીવન એ સંબંધોનો સરવાળો છે. ભાઈના જીવનમાં અગણિત ઘબકતા સંબંધો છે, એમાં ભીખ માંગતા તિખારીથી માંડીને રાજા-મહારાજા તથા પરમ વંદ્નીય ગણાય તેવા સાધુ સંતોનો સમાવેશ પણ થાય છે. સંબંધ સૌની સાથે, પણ બેઠક પોતાની. કદી ય કોઈની કંઈ ન બાધી. ગાંધીની પણ નહીં. હૈયું સાખ પૂરે તેટલું એમને પૂરતું થાય. મિત્રો પાર વગરના પણ નિષ્ઠય અંતરતમાનો. નાનાં નાનાં બાળકો પણ એમનાં મિત્રો. રોજ નખ કપાવવા આવે. પૂછે, "દાદા, કંઈ આપવાનું છે?" તો કહે, "હા, આપવાનું તો હીય જ ને! જૂઓ સામે પેલા જાડે પેટી લટકે છે ને ત્યાં, પણ આજે નહીં, મોટા થાઓ અને કમાઓ ત્યારે દશ પૈસા નાખી જાઓ!" શિક્ષણ-સંસ્કાર સીંચવાની એમની અનોખી રીત.

ધર-પરિવાર અને સંસ્થા વચ્ચે મારા-તારાની કોઈ લેદેખા નહીં. તેમનાં બાળકોને ક્યારેક ઓછું પણ આવે, પણ પરવા ન કરે. માબાપનાં સંસ્કાર એવા કે સંતાનોએ પણ પોતપોતાની રીતે ગજુ કાઢીને માબાપનું નામ દીપાલું. માનનબાઈના મોટા દીકરા જ્યોતિભાઈએ તો વિશ્વકક્ષાના પ્રથમ ચિત્રકારોમાંના એક છે.

સમાજસેવાની આવી અનેકવિધ ગ્રવૃત્તિ તો માનભાઈને મહાન બનાવે જ છે, પરંતુ માત્ર આટલી બાબત નથી. સેવાકાર્યોમાં પોતાનું જીવન ઓગાળી નાખનારા અનેક સમાજસેવકોના તારકમંડળથી આપણા ભારતનું વિશાળ ગગન શોભે છે! માનનબાઈનું વ્યક્તિત્વ માત્ર સેવા ગ્રવૃત્તિથી શોભતું વ્યક્તિત્વ નથી. એમની આપી જીવનયાત્રા વિશેષ પ્રેરક અને વિરલ બની જાય છે તે કોઈ બીજા જ કારણે, એ તથા સમજનું જરૂરી છે.

જન્મથી તેઓ વિશિષ્ટ નહોતા. સામાન્ય જ હતા. આવી સામાન્યતાની કેટલીય ગલીઓ ખૂંદી ખૂંદીને તેઓ અસામાન્યતા-વિરલતાના રાજમાર્ગ પર કેવી રીતે પહોંચી ગયા, આ જીવનયાત્રા જ તેમને વિશિષ્ટ બનાવે છે. તેઓ એક જીવતા માણસ છે. જેવી રીતે ધરતીમાંથી કુપળ કૂટે અને પછી પોતાનો સજ્જવ વિકાસ કરીને એ નિત્ય નિરંતર ઊંચે વધતી જ રહે, આવો સજ્જવ વિકાસ માનનબાઈના ચિત્તનો થતો જણાય છે. માનનબાઈ કદી વાસી નથી લાગતા. નિત્ય-નિરંતર એ ખૂલ્ખા છે, મોકળા છે, તત્પર છે વિકાસવા માટે. એમને પોખાવા માટે જોઈતા પ્રકાશ-પાણી અને વધવા માટે જોઈતું આકાશ એ મેળવી જ લે છે. એમનાં જીવનના અંતિમપવ્યામાં પણ માનનબાઈની આ વિકાસયાત્રા થબી નથી. ગઈ કાલે જોવા મળેલા માનનબાઈ આજે ફરી એના એ રૂપે જોવા નથી મળતા. લગભગ મૃત્યુશાય્યા કહેવાય, એવા બિંધણા પરથી પણ આજે જે લહેકથી એ આવનારને ગૂડ મોર્નિંગ કહે છે ત્યારે અનુભવાય છે કે એ પોતે કોઈ ગૂડ મોર્નિંગ, સલોજની સવારમાંથી જ પસાર થઈને હમણા જ તાજે તાજા બહાર નીકળી આવ્યા છે-પછી ભલેને ત્યારે આથમતી સાંજ કેમ ન હોય! એમની આ નિત્ય-તાજગી, નિત્ય-સ્કૂર્ટિનો ઉદ્ગમ જે ચીજમાં પડ્યો છે, તે ચીજ માનનબાઈને મહાન બનાવે છે, વિરલ બનાવે છે, 'મળવા જોગ મનખ' બનાવે છે.

માનનબાઈ કહેવાતા અધ્યાત્મ અને ધર્મના પાદ કદી ભયાન નથી. ધ્યાન-ધારણા, પાઠ-પૂજા, ચિત્તન-મનનની કવાયતો એમજો નથી કરી, છતાંથી એમનું જીવન સાખ પૂરે છે કે એમની અંદરનું ઝરણું નિત્ય વહ્ય કર્યું છે. માનનબાઈના ચિત્તની અવસ્થા એટલે નિત્ય વિકસિત ચેતન યાત્રા! તેઓ પોતાને 'લોઢાકૂટ મજૂર, કાસદિયો કે ભરવાયિદો' કહી મૂલવે અને પોતાના સમસ્ત ગ્રવૃત્તિ-વિસ્તારને 'નિઝાનંદ માટે કરાયલી કૃતિરૂપે ભલે આલેખે, છતાં ય એમના જીવનની ઢાળતી સાંજે એમના હદ્યાકાશમાં નિસ્યાર્થ-નિસ્યૂહ-નિઃસંગી ચિત્તનો જે સૂર્યાદ્ય જોવા મળે છે, તે વિરલ છે. તેઓ પારાવાર પ્રેમનો કળા સતત ઢળતો રાખી પ્રેમ પીરસ્યા કરે છે, છતાંથી એમની ભીતર ભગવો ફરફરે છે! પ્રેમ અને નિઃસંગતાની જુગલબંધીના જે સૂર એમની જીવન સંધ્યાએ ઉઠી રહ્યા છે તે સાંભળવા મન અધીરું બને છે! જીવનના અંતિમ પર્વમાં એમનું ચિદાકાશ ઉપરના આકાશ સમું નિરખ અને નિર્વિપ છે. ત્યાં કશું ચોટતું નથી, વળગતું નથી! એ સાવ કોરા ને કોરા છે. છતાં ય એમનાં અંતરના બારણાં સંદ ખૂલ્ખા છે! ગમે તે ક્ષણે પહોંચો, શરીરમાં અસંખ્યા પીડા ઊરી હોય તેવી ક્ષણોમાં પણ જઈ પહોંચો, તમને મધ્યમીઠી આવકાર મળશે-ગૂડ મોર્નિંગ!

કિશોર રાધન

એ ખૂલ્લા છે. સતત વહેતા જીવનને આવકારવા, સ્વીકારવા એ હરપળ તત્પર છે. આ સતત જીવંતપણું એ જ એમની અણમોલ કમાણી છે. આ જીવંતતા જ એમને મોતને પણ જીવી જવાની કળા શીખવશે. મનુષ્યજીવન એટલું બધું ક્ષમતાવાન છે કે એમાં અપાર સંભાવનાઓ છૂપાઈને પડી હોય છે. માનભાઈના જીવન આકાશની હજુ કટકેટલી નવી ક્રિતિઓ ફૂટી નીકળશે એનો અંદાજ કાઢવો મુશ્કેલ છે! માનભાઈની આ અગમ્યતા, દુર્ગમ્યતા જ એમને વિરલ બનાવે છે!

જીવનના અંતિમ પર્વની એમની છલ્લી 'જી, હાજર છું' ની છે. પ્રલુબ સાદ પાડે તેટલી જ વાર છે. બંદો તૈયાર છે! જેવોને તેવો, પોતાની તમામ ખૂબી-મર્યાદાઓ સમેત! જવાનો એને કશો વસવસો નથી! કવિ શશિ શિવમે ગાયું છે તેમ

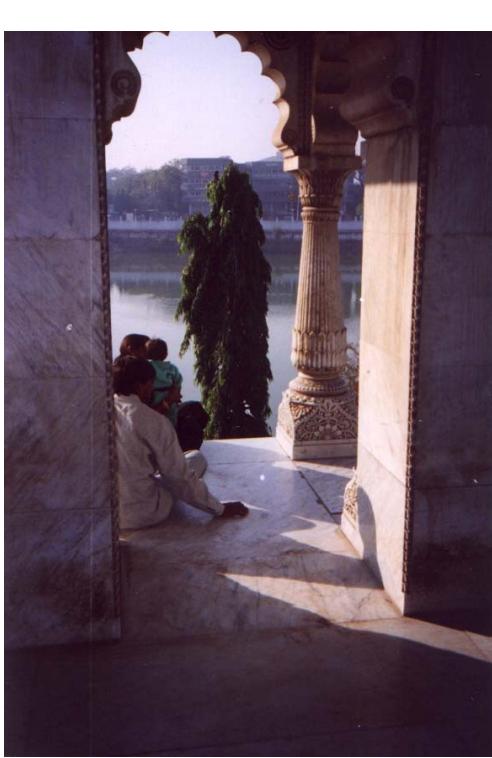
દેહ દુર્બળ થયો, નેહ અઠળક મળ્યો
ફૂટી માયા, ભલે દેહ ઢળતો
સરકતો સમીપ તુજ શામળા હું હરખતો
ઘન ઘડી આત્મ પરમાત્મ ભળતો

હમણાં ખબર મળ્યા કે બીજી જાન્યુઆરીએ માનભાઈનું અવસાન થયું છે. તેમને અંગત કે પરોક્ષ રીતે ઓળખનારાઓ સૌને ખૂબ જ ખોટ પડ્યો. હું હમણાં જ તેમને મળ્યો હતો. હજુ પણ તેમના દ્વાર સૌ માટે ગમે ત્યારે પણ પુલ્લા જ હતાં. પથારીવશ હતા, ખૂબ જ અશક્ષિત હતી અને પીડાતા પણ હતા. એ હાલતમાં એમણે હસીને જે આવકાર આખ્યો તે હજુ નજર સમક્ષ છે. જરા ઓળખ આપી એટલે તરત જ પુલકિત થઈ ગયા. તેમના સંદેશા રૂપે બાજુમાં પદેલું શિશુવિહારનું એક ચોપાનિયું અને દ્રુવ ભણીએક કવિતા છાપેલું પણું એક સંદેશ તરીકે આપ્યું. આવતા અંકમાં એ વાંચી શકશો. નીચે થોડા તેમની જિંદગીના પ્રસંગો આખ્યા છે જેથી તેમનો રૂબરૂ મળ્યા તુલ્ય પરિચય થશે એવી આશા છે.

૧. મહારાજા કૃષ્ણકુમારસિંહનો જમાનો હતો. માનભાઈ ગામનાં છોકરાને માટે કીડાંગણ શોઘતા હતા. એક વખત રાજાની સવારી તેમના લતામાં નીકળી. માનથી આડા જીભા રહીને રાજાને રોક્યા અને વિનિતિ કરી કે "બાપુ, છીકરાને રમવા જગા જોઈએ છે. આ પડતર જમીનનો એક ટુકડો આપશો?" કૃષ્ણકુમારસિંહે ખાડાખબડા અને ઝાંખરાવાળી જગામાંથી અમુક વીધા જમીન માનભાઈને આપી. પછી થોડા વખતે કોઈએ કાન બંનેથી કે આપણે આપી હતી એથી ગ્રાણ ગણી જગા માનભાઈએ ઉચાપત કરી છે. એટલે રાજાની સવારી ઉપરી ત્યાં તપાસ કરવા. માનભાઈ સામે મળવા આવ્યા. રાજાને હરખભેર આવકાર્ય અને કહ્યું, "તમે આપી હતી એ જમીનમાં અમે આ કીડાંગણ કર્યું છે. તમારી એ લેટનું ઋણ ચૂકવવા આ બાજુની જમીન સપાટ કરી અને કામમાં આવી શકે એવી બનાવી છે. અમારી એ લેટ સ્વીકારશો."

૨. બ્રિટિશ રાજ્યનું ઉઠમણું થયું અને સૌરાષ્ટ્રમાં બળવંતરાય મહેતા મુખ્ય મંત્રી હતા. રાજકોટમાં એક રાણી વિફૂટોરીઆનું પૂત્ર જું હતું તેને તેના સ્તૂપ પરથી તોડ્યા વગર કેમ કાઢવું એ એક પ્રશ્ન મોટો હતો. માનભાઈએ બીજું જરદારું અને વર્કશોપના કારીગરોને લઈને ઉપર્યુદ્યા રાજકોટ. બે દિવસમાં કામ પાર પાડી ભાવનગર ઉપરી ગયા. જઈને એક નાનું શું બિલ મોકલ્યું- જગા આવવાના થર્ડ ક્લાસના ટ્રેઇનના ભાડાનું, અને વીશીમાં રહ્યા અને જમ્યા એનું. બળવંતભાઈએ ઠાગાઠેયા કર્યા કે, "એ માટેનું કોઈ બજેટ હતું નહિ એટલે એ પેસા કેમ ભરપાઈ કરવા એ પ્રશ્ન હતો." છ મહિને માનભાઈએ એક ચીડી લખી કે અમે આવતે અઠવાણે આવીને પૂતળું પાદ્યં હતું ત્યાં મૂકી દેશું. પછી કોઈની દેન નથી કે ત્યાંથી ઉખાઈ મૂકરો. બળવંતભાઈએ એક અસા-મન્ય મિટિંગ કરી અને એવો જ અસામન્ય ઠરાવ પસાર કરી માનભાઈ રાજકોટ આવી ચેતે પહેલાં તેમને પેસા પહોંચતા કર્યા.

૩. માનભાઈએ ઘરને બારણે પાટીયું મારેલું. "ભૂતકાળના કોઈ ધંધાદારી રાજકારણીઓ પ્રવેશ કરવો નહીં." હમણાં માનભાઈ માંદા પડ્યા હતા ત્યારે તેમના પાડોશી, પ્રશંસક અને મિત્ર અલણ લહે એમને પૂછ્યું, "માનભાઈ, તમે વર્ષો પહેલાં આ પાટીયું મારેલું. આજ સુધીમાં રાજકીય માણસો વિશે તમારો મત હજુ પૂર્વવત જ રહ્યો છે?" "ના, થોડા સારા, નિષ્ઠાવાળા રાજકીય પુરુષો મળ્યા છે ખરા." "તો પછી આ પાટીયાનું કરી કરશું?" તે જ કણે માનભાઈએ પાટીયું કઢાવી નાખ્યું.

અમારો તાજીમહાલ

કિશોર રાવળ

આ વખતે ભારતની મુલાકાતે ગયો ત્યારે ભાવનગરની ગંગાજિયાની દેરીનાં સુંદર દર્શન થયાં અને મન ભરાઈ ગયું. ઘણા વર્ષો પછી તળાવમાં પાણી જોવાં મળ્યું અને દેરીના દરવાજા ખુલ્લા છે તે ખબર પડ્યાં એટલે અંદર જઈને તેની કારીગરી, નકશી જોવા મળી. તળાવ વચ્ચે આવેલી આ આરસની દેરી પર જવા આરસનો એક રૂપાળો પૂલ બનાવ્યો છે. પૂલ પર જાઓ એટલે દેરીમાં ચડવાનાં પગથિયાં પહેલાં બજે બાજુએ બે તખીઓ જોવા મળશે.-એક અંગેજમાં અને એક ગુજરાતીમાં

"આ છત્રી સંસ્થાન ભાવનગરના મહારાજાશ્રી તખ્તસિંહજી જી. સી. એસ. આઈ. એ પોતાના ગોડાળવાળાં રાણી શ્રી માલ્લરાજભાની પાછળ તેમના તરફ પોતાની પ્રીતિવાળી યાદગીરી દાખલ બંધાવેલી છે. મોસુક રાણીશ્રીથી પાટવી કુમારશ્રી ભાવસિંહજીનો જન્મ થયા બાદ તે રાણીશ્રી સંવત ૧૯૮૨ના કારતક શુદ્ધ ૧૩ સન ૧૮૭૫ના નવેમ્બર માસમાં સ્વર્ગવાત્સી થયાં. આ છત્રી મુંબઈની હુત્રરશાળાના પ્રીન્સીપાલ મી. જહોન ગ્રિફિથ સાહેબે યોજના કર્યા પ્રમાણે આ સંસ્થાનના જાહેર બાંધકામના ખાતાની દેખરેખ નીચે કઠિયાવાડના કારીગરોએ બાંધેલ છે. આ કામ સન ૧૮૭૭માં શરૂ કર્યું અને ૧૮૮૮માં પૂરું થયું."

	<p>'પ્રીતિવાળી યાદગીરી' એટલે અમારો, ભાવનગરનો તાજમહાલ જ કહેવાય ને! અને કંગરે કંગરે, થાંબલે થાંબલે સૌદર્ય તાજમહાલથી કઈ ઓદૃષ્ટનીતરનું નથી! આ સાથેના ચિત્રો તમને ખાની કરાવશે. ભાવનગર જાઓ તો જરૂર જોવા જોઝો-ત્યાં રહેતા હોય તેમને તો ન જોયાનું કઈ બહાનું જ હોઈ ન શકે.</p> <p>આજથી સવાસો વર્ષ પહેલાં એક ઈજિલશ સ્થપતિ ભારતીય તત્વોનું સંકલન કરી આટલી સુંદર કૃતિ કરી શકે એ અજ્ઞયણી પમાડે છે અને અંગ્રેજીમાં માત્ર શાસકો જ નહિ પણ કલાપારબુઝો અને સર્જકો હતા તેની ખાની કરાવી આપે.</p>	
---	--	--

'જાહેર બાંધકામ ખાતું' (એટલે પી.ડબ્લ્યુ. ડી.) પણ આટલું સુધુડ કામ કરી શકે ખરી એ શ્રદ્ધા જગાડે જે આજે તો કલ્યાનામાં પણ ન આવી શકે. આજે આવી (કે બીજી કોઈ) ઈમારતોનું સમારકામ કરવાની પણ આવડત નથી રહી એ એક લાંઘનરૂપ લાગે અને શરમીદા બનાવે.

આપણે સૌદર્ય દૂષિં ગુમાવી બેઠા છીએ એનો મને આધાત વધુ લાગે છે. સુંદર આરસકામ પણ પાનની પિચકારીઓથી બચ્યું નથી. તિરાડો પડી જતા ખૂણાના ટુકડાઓ કયારે ભૂતકાળમાં લીન થઈ જશે તે કહી ન શકાય. તળાવના પાણીનો એક ગુણ મોટો છે કે તળિયાનો ગંદવાડ જલદી નજરે ન આવે અને આકાશની આરસી સમ એ પાણી નિર્મળાં જ લાગે. ફોટોગ્રાફરને એક મોટો ફાયદો છે કે ઘણીવાર એવો દૂષિકોણ પસંદ કરે કે આજુબાજુની કુરૂપતા, ગંદવાડ ન દેખાય તેવી જગાએથી ફોટો પાડી શકે છે. એક બાજુ ગંદી ગોબરી શાક બજાર, બીજી બાજું સિમેન્ટ અને કોન્કિટમાં પણ સૌદર્ય સર્જવાના પ્રયત્ન કરતું અર્દે રસ્તે પહોંચેલું શોપિંગ સેન્ટર મનમાં શું ય સમજતું હશે? કાગડો હંસની ચાલે, લયે ચાલવા જતો હોય તેમ.

સાંભળ્યું છે કે સરકાર આ દેરીની ભરમત માટે સારું એવું ભંડોળ અલાયદું રાખે છે પણ એમાનું કશું અહિ સુધી પહોંચતું હોય તેમ નથી લાગતું.

દેરીની છજીમાં જાઓ તો અંદર ગંગામૈયાની એક વખત સૌભ્રમ હશે એવી લાગતી મૂર્તિ છે-જે આજે એવી રહી નથી. કોઈ પૂજારીએ એ આરસની મૂર્તિ પર ગંદા રંગોની, જરીવાળી સસ્તી લાગે તેવી સારી પહુંચાવી છે, ઉપર કુંકુના ટીલાં કર્યા છે, આગળ ટીવીઓ અને ધૂપ માટેના ઠીઠાં પાત્રો અને એકલા ગંગામૈયાની મૂર્તિની પૂજા પાપોને પૂરાં ઘોવાં પૂરતી ન હોય તેમ બે ચાર અર્ધનાન ઘર્મગુરુઓની છબીઓ 'પયમ્ભ, પુષ્યમ્ભ, તોયમ્ભ' થી લપેડાયેલી ગોઠવી છે. અને આ અમૂલ્ય(?) વસ્તુઓ ચોરાઈ ન જાય તે માટે કોઈ દાતાના સા-જુન્યથી એ બધાંની આસપાસ તાણું મારી શકાય તેવો કંદંગો કબાટ પણ ઘડી કાઢ્યો છે.

નવું સરજવાની વાત તો બાજુએ રહી છે તેને પણ કલાદૃષ્ટિ સચવાય નહિ?

એક વાત યાદ આવે છે. અમેરિકાના એક ખૂલ્લીયમના સંચાલકોને ખબર પડ્યાં કે તેમની પાસેનું એક ભારતીય શિલ્પ ચોરીને લાવવામાં આવ્યું હતું. ખબર પડતાં જ તેમજો ભારત સરકારને માર્ફી માગતો કાગળ લાખ્યો અને એ શિલ્પ ભારતના જે સંગ્રહસ્થાનમાંથી ચોરાયેલું તેને પરત કરવા ઈતેજારી દેખાડી. એ વિષય પર લખતાં અમેરિકાના એક પત્રકાર ટુંક વરદરાજને એક લેખ લાખ્યો હતો. સારાંશ કર્દ આવો છે.

"હું ગયો ભારતના એ સંગ્રહાલયને જોવાં. અત્યારે હતાં એ શિલ્પો વૃણ ખાતાં પડ્યાં હતાં, તેનાં પ્રદર્શન કરવા માટે અનુકૂળ ઓરડાઓ તો ઠીક પણ તર્ફીઓ લખ્યો મુકવાની પણ કોઈને સમજ, જ્ઞાન કે બજેટ નહોતાં. રહેવાળી પણ નહિવત્ર જ હતી. એટલે મને થયું કે અમેરિકન સંસ્થાનો આભાર માનીને કહીએ કે ભાઈ, તમારું પહોંચ્યું પણ તમે લો છો એવી જાળવણ અમે લઈ નહિ શકીએ. માટે એ મૂર્તિ ભલે તમારી પાસે જ રહી, તમે જ સાચવો. ભવિષ્યની દુનિયા માટે અમારા દેશની કળા સમૃદ્ધિની એક યાદ રહેશે."

ભજિયાં

ભજિયાં એટલે ભાંગયાનો ભેરુ, થક્કયાંનો આઘાર. ગમે ત્યારે, હુંકી મુદ્દટમાં તેયાર થઈ શકે. ગરમાગરમ, બધા સ્વાદોને અનુકૂળ. એક બટકે ખવાય તેવી સાઈઝ. બટેટા, કંદા સૌને ફાંચ. ઋષ્ટુમાં કાચી કેરી વાપરો, અધકચરી કેરી વાપરો. ગણ્યું ખાવાનો ચટકો હોય તો પાકી કેરી કે કેળાં, તીણું તમતમતું ભાવે તો સરસ ચીરીયાં મરચાં લો. વાયુની બીક લાગે છે? મારાં ભાબી કહે "નાખો અજાઓ, તો થાય હજમો". આ ખાદી-મીઠી-તીખી-તૂરી વાનગીઓ માણો!

કુરમુરા ચેતન પંડ્રયા

૧. કવિ કાલીદાસ સારા સાઉથ ઈડિયન રસોયા હતા. કેમ જાણ્યું? તેમની ઉપમા વખણાતી અને હજી પણ વખણાય છે.
૨. કર્ચિ કાર્ચિ ઉપર પાણી ફેરવવાને એક શાબ્દમાં કહેવું હોય તો-'ફૂલશ'
૩. સુથાર આખી રાત કામ કર્ચિ પછી સવારે કયું ગીત ગાશે? 'કરવટે બદલતે રહે...' (ફિલ્મ: આપકી કસમ)
૪. બિલાડીના ખોરાકને શું કહેવાય? 'મિનિમભ'
૫. ચા ઢોળાઈ જાય તો શું કહેવાય? 'વેરાઈ ટી'
૬. રસ્તા ઉપર વાઈ આવે તેને શું કહો? 'વે વાઈ'
૭. 'હાઈલી ઈન્ફ્લેનેબલ નું ગુજરાતી શું?' 'મહાબોનેશર'
૮. પતિ: છાલી, આ વેકેશનમાં વર્લ્ડ ટૂર પર જણું? પણ્ણી; હો. આ વખતે બીજે ક્રાંક જઈએ!
૯. માલિકઃતું નોકરી કરવા કેમ નથી આવતો? માંડ તો તને નોકરી મળીછે. નોકરઃ નોકરી કરવા આવું છું ત્યારે અહીં પાટીયું માર્યું છે. 'રજા સિવાય ન આવતું' અને રજામાં આવું ત્યારે તાળાં હોય છે.
૧૦. ભારતીય કિકેટ ટીમ અને સત્યનારાયણની કથામાં શું સાચ્ય? -બજેમાં છેલે પ્રસાદ આવે.

મોકળાં મનની નારીઓ શુભા ગીતા

(શુભા અવારનવાર ઈટરનેટમાં સાંપેદેલું મોકલી આપે છે અને વિચાર કરતાં મૂકી દે છે. આજે સત્રીઓનાં મનની થોડી વાતો રજૂ કરે છે. એક જ વાત ખટકે છે. આપણી ભારતીય નારીઓને કંઈ કહેવાનું નથી? મોં બંધ રાખીને જ જવવાની પડી આદત કેમ જાય?)

૧. તમારી રજા સિવાય તમને બે પાઈના કરવાનો કોઈને હક્ક નથી. એલેનોર રૂઝવેલ્ટ

કિશોર રાધન

૨. દરેક વ્યક્તિની અંદર એક બીજી જીવાન વ્યક્તિનું ખર્ચ થઈને સંતાપેલી હોય છે કે ભલા આ શું થઈ ગયું? જિંદગીના અધરામાં અધરાં વર્ષો દસથી સિતેર વર્ષની વચ્ચેનાં હોય છે. હેલન ડેઝ (૭૨ની ઉંમરે)
૩. પરિસ્થિતિ વધુ વણસે તે પહેલાં તદ્દન રસાતાળ થઈ જાય છે. લિલી ટોબિન
૪. વૃદ્ધાવસ્થા કઈ નબળાં પોચાં માણસો માટે નથી. બેટી ડેવિસ
૫. પુરુષે કરવું પડે તે કામ તેણે કરવું રહું. સ્ત્રી બાકીનું બધું આસાનીથી સંભાળી શકે છે. રૂહોના હેન્સમ
૬. 'કામ કરતી મા' શબ્દોમાં વગર જરૂરી પુનરાવર્તન થાય છે. જેઈન સાલ્મેન
૭. જ્યારે જ્યારે હું ઘક્કો મારી વાસ્તવિકતાને બારણાં બહાર ફેંકી દઉ હું ત્યારે એ કોક બારીની તડમાંથી પણ પાછી અંદર પ્રવેશી જાય છે. જેનિફર અનલિભિટેડ
૮. પોતાનાથી અધી કશાના પુરુષો સાથે મુકાબલો કરવા માટે સ્ત્રીઓએ બમજા જોશથી કામ કરવું પડે છે. સદ્ગ્રાઘે એ કંઈ બહુ અધરી વાત નથી. શાર્લોટ વિલ્ટન
૯. તમે તમારા જીવનથી એક સારાં ઉદાહરણ બની ન શકો તો વાંધો નહિ. બીજાઓ માટે ચેતવણી સમાન થાઓ તો પણ સાર્થક છે. કેથેરિન આર્યુર
૧૦. હું મારા પોતા માટે વિચાર કરી શકું હું-અને એટલે હું અપરિણીત હું. લિલ વિનસ્ટેડ
૧૧. જિંદગીમાં સફળ થયેલા દરેક પુરુષની નેપથ્યમાં એક આશ્રયચિત્તા સ્ત્રી જોવા મળશે. મારિયોન પિઅર્સન
૧૨. રાજ્યકારણમાં કંઈ અગત્યનો સંદેશ કહેવાનો હોય તો તે માટે પુરુષોને પકડો-કંઈ અગત્યનું કરવાનું હોય તો પકડો એક સ્ત્રીને. માગારિટ થેચર
૧૩. લગ્નજીવન અને કામની વચ્ચે સમતુલા કેમ જાળવવી તેની સલાહ માંગતો કોઈ પુરુષ મને હજુ સુધી જોવા નથી મળ્યો. ગ્લોરિયા સ્ટાઇનેમ
૧૪. હું એક ધરરખુ સ્ત્રી હું. જ્યારે જ્યારે મારે કોઈ પુરુષ સાથે કિંદા થાય છે ત્યારે હું તેનું ધર રાખી લઉ હું. આ જા ગેબોર

વાતે વાતે જરા વાંકુ પડ્યું	પુરુષોત્તમ ઉપાધ્યાય
-----------------------------------	----------------------------

આ શ્રાવણ નીત્યો સરવડે	હંસા દવે ,પુરુષોત્તમ ઉપાધ્યાય
------------------------------	--------------------------------------

	તમારાં ફૂલો
---	--------------------

હનીશ જાની	નવેમ્બરના અંકની વાર્તા (વધુ વિમળતા?) ખૂબ સરસ છે. ભાનુમતીની વાત વાંચી મારી પણ આંખો ભ
------------------	--

જોઈએ.. કર્ક ડગલાસે કહ્યું છે તેમ જુના દિવસો ત્રાસ દાયક હતા-ભલું થજો નવા જમાનાનું..

Kalpana Sheth	I reviewed your latest September issue - and looked at "Chalo Ramie" -first of all, I did not know what a limerick was - but now I know - in fact I looked it up in the dictionary and the simplest way to remember is- I learned - aabba! I think your limerics were pretty clever and it was interesting how you came up with one for different poets! For those who can grasp it well, I think it is quite interesting. I read Agharu Lesson - it is a beautiful story!
વિજય શાહ	આદિલ મન્સૂરી અને અખ્ટુલ રજાક મેધાણીના સૂચનથી મેં જોયું અને ધ્યાન જ સુંદર લાગ્યું- ગમ્યું. અમે, ગુજરાતી સાહિત્યના ચાહકોનું ગ્રૂપ, અહી આવતા શનિવારે નીજ વખત ભેગા થઈએ છીએ તેમાં હું કેસૂડાંનો પરિચય કરાવવાનો હું અને બધા સાહિત્ય રસીકોને GujWritey ની માહિતી આપવાનો હું. અમે આપી આ પ્રવૃત્તિને વેબ પેઇઝ પર મૂકીએ છીએ.
ભુપેન્દ્ર સોમપુરા	કેસૂડાંમાં તમારા લેખ ખાસ વાંચીએ છીએ. બહુ જ ગમે છે. તમારી શૈલી ખૂબ જ સુંદર છે. રતિલાલભાઈ વિશેની વાર્તા (વધુ વિમળતા?) ખૂબ જ ગમી. લાગણીથી ભરપૂર હતી. અને બાની વાર્તા 'દાકરશી' પણ ઘણી સરસ હતી. વિપદ પરિસ્થિતિમાં પણ હસતા હસતા સ્વમાનથી જવતા આપણા વરિલો ખરેખરા માર્ગદર્શક છે.
કમલ દોશી	GujWritey ચાલ્યું. આ તો લખવાની મજા આવી ગઈ! તમારી મહેનતને ધન્ય છે!

સુચિ

કલા	ગંગાજળિયાના આરે	કિશોર રાવળ	૧
કવિતા	તારા ઘરે	ધ્રૂવ ભડુ	૩
	કાનજી ટોટ કોમ	હૃષ્ણ દવે	૪
	શિક્ષણ	હૃષ્ણ દવે	૪
	ખોવાયેલાનું ગીત	રૂપા દવે	૫
	ગોચિ	ભરત ભડુ	૫
	પ્રશ્નોના પડધા	જ્યાન્ત મહેતા	૬
	પોપટલાલ પાડોશી	રદ્દસ મણિયાર	૬
	હાઈકુઓ	રૂપા દવે	૭
શબ્દરીનાં બોર	સૌદર્ય	ચન્દ્રેશ ઠાકોર	૮
મારો મમરો	એક એકરાર	કિશોર રાવળ	૯
વાર્તા	મારું શાહુંતલ	કિશોર રાવળ	૧૦
પરિચય	મળવા જોગ મનખ માનભાઈ	મીરા ભડુ	૧૪
	અમારો તાજમહાલ	કિશોર રાવળ	૧૮
ભજિયાં	કુરમુરા	ચેતન પંડ્યા	૨૧
	મોકળાં મનની નારીઓ	શુભા ગીમા	૨૧
	વાતે વાતે જરા વાંકુ પણ્યું	પુરખોત્તમ ઉપાધ્યાય	૨૨
	આ શ્રાવજા નીતર્યો સરવડે	હંસા દવે,	૨૨

ગુજરાતીના ચાહકોનું દ્વિમાસિક

કિશોર રાવળ

જાન્યુઆરી ૨૦૦૨

૧૫

24

વાચકો	પુરુષોત્તમ ઉપાધ્યાય	૨૨